ТАЛАБАЛАР КАСБИЙ ЛАЁҚАТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ЛИНГВОПСИХОЛОГИК АСПЕКТЛАРИ

(божхона ва солиқ йўналишларида)

Г.А. Асилова

Мақолада бўлажак божхона ва солиқ ходимларининг мулоқот маданияти масалалари, уларда касбий лаёқатни шакллантиришнинг асосий тамойиллари, омиллари, бу борадаги муаммолар ва уларни ҳал қилиш йўллари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: *касбий лаёқат, давлат тили таълими, мулоқот маданияти, тил компетенцияси.*

В статье анализируются вопросы культуры общения будущих сотрудников таможенных и налоговых структур, основные принципы и факторы, влияющие на формирование у них профессиональной компетенции, проблемы и пути их решения.

Ключевые слова: *профессиональная компетенция, обучение государственному языку, культура общения, языковая компетенция.*

The article analyzes the issues of cultural communication for future employees of the customs and tax structures, basic principles and factors influencing on the formation of their professional competence, the problems and their solutions.

Key words: *professional competence, learning the state language, the culture of communication, linguistic competence.*

Бугунги кунда мамлакатимизнинг иқтисодий хавфсизлиги божхона ва солиқ идораларининг кадрлар захирасига боғлиқ, чунки уларнинг касбий фаолиятида асосан ҳуқуқий, иқтисодий ва ижтимоий характердаги муносабатлар акс этади. Божхона ва солиқ ходимлари иш фаолиятида чуқур иқтисодий билимларга эга бўлиш, қонунчиликни аниқ талқин қилиш, божхона ва солиқ жараёнларини амалга ошириш кўникмалари, фавқулодда ҳолатларда тезкор ҳаракат қилиш, божхона ва солиқ меъёрларини бузувчи шахсларнинг хатти-ҳаракатларини ўз вақтида сезиш каби психологик қобилиятларга таяниб фаолият юритишлари талаб этилади.

Божхона ва солиқ тизимлари мутахассисларининг юқори даражадаги касбий тайёргарлигига ижтимоий эҳтиёж уларга қўйилаётган талаблар тизими, жумладан, юқори даражадаги касбий лаёқат, ўз устида мунтазам ишлаш, ўзининг ички имкониятларидан самарали фойдаланиш, мунтазам ўзгариб турувчи ижтимоий-маданий шароитларга тезкор мослаша олиш компетенциясига эга бўлиш каби муҳим жиҳатларда акс этади.

Ушбу талаблардан келиб чиққан ҳолда божхона ва солиқ йўналишларида ўзбек тили таълими бўлажак мутахассисларнинг касбга йўналтирилган коммуникатив компетенциясини шакллантиришга, яъни талабалар эгаллаётган мутахассислигига оид матнлар, соҳавий лексика устида ишлаш орқали уларнинг оғзаки ва ёзма нутқ малакаларини ривожлантиришга қаратилмоғи керак бўлади. Божхона ва солиқ тизимлари ходимларини тайёрлашнинг долзарб масалаларига бағишланган ишларда ушбу йўналишларда таҳсил олаётган талабаларнинг касбий мулоқотга оид компетенцияларини такомиллаштиришда қатор муаммолар мавжудлиги қайд этилган [1.2].

Божхона ва солиқ тизимларида талабалар касбий лаёқатини шакллантиришнинг асосий тамойиллари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

1) ташкилий (ўз иш жойини тайёрлаш ва унда меҳнат жараёнини ташкиллаштириш, соҳага оид ҳужжатларни расмийлаштириш бўйича самарали фаолият юритиш, масалан, божхона декларацияларининг тўғри тўлдирилишини назорат қилиш, солиқ ҳужжатларининг тўғри расмийлаштирилишини таъминлаш, иш ҳужжатларини сифатли тузиш ва б.);

2) конструктив (иш фаолиятини режалаштириш, мунтазам ўзгариб борувчи меъёрий ҳужжатларни ўрганиш, уларни таҳлил қилиш ва ўз фаолиятида қўллаш, ҳужжатларни расмийлаштириш жараёнларини амалга ошириш, касбий фаолиятни прогнозлаштириш, иш жараёнида пайдо бўлиши эҳтимоли бўлган муаммоларнинг олдини олиш);

3) коммуникатив (ташқи иқтисодий фаолият субъектлари, маҳаллий аҳоли, ҳамкасблар, маъмурият билан мулоқот ўрнатиш ва ўзаро муноса-

батларни шакллантириш, юзага келиши мумкин бўлган келишмовчиликларнинг олдини олиш, ташқи иқтисодий фаолият иштирокчилари билан нафақат бевосита божхона ҳужжатларининг расмийлаштирилуви, балки ундан бошқа ҳолатларда ҳам ўзаро ҳамкорлик қилиш);

4) гностик (махсус адабиётларни таҳлил қилиш, ташқи иқтисодий фаолият иштирокчилари (аҳоли)нинг ҳолатини баҳолай олиш, ўз фаолияти ва музокаранинг барча иштирокчилари фаолиятини англаш);

5) интегратив (божхона иши мутахассисларининг барча функцияларини амалга ошириш, тўсатдан юзага келган муаммоли ҳолатларга дарҳол муносабат билдириш ва уларни ҳал қилиш).

Юқорида айтиб ўтилганлардан ташқари, божхона ва солиқ соҳасида мутахассислар тайёрлашда улар билан мулоқот қиладиган субъектларнинг нутқ хусусиятларини ажрата билиш учун ёши, ижтимоий келиб чиқиши, касби, менталитети каби психологик жиҳатларга ҳам эътибор қаратиш керак бўлади. Жумладан, божхона ходимлари асосан чегара божхона постларида хорижга кетаётган ва хориждан келаётган шахслар билан, ташқи иқтисодий фаолият божхона постларида ташқи иқтисодий фаолият иштирокчилари, тадбиркорлар билан мулоқот қилишлари, солиқ ходимларининг эса асосан корхоналар, ташкилотлар ва жисмоний шахслар билан иш олиб боришлари албатта мулоқот йўналишига, соҳавий иш ҳужжатларини юритишда ўзига хос хусусиятларга эга бўлади.

Демак, божхона ходимларининг касбий лаёқати қай даражада шаклланганлиги, асосан, божхона расмийлаштирувини ва божхона назоратини амалга ошириш жараёнида, солиқ ходимларининг касбий лаёқати эса корхоналар вакиллари ва жисмоний шахслар билан тушунтириш ишлари олиб боришда, иш ҳужжатларини тўғри расмийлаштиришда намоён бўлади. Шу боис мазкур соҳа ходимларига маълумоти юқори, фаол ҳаётий позицияга эга бўлиш, хизмат жамоасининг функционаллигини юқори профессионал даражада таъминлаш билан бирга, юксак савиядаги мулоқот компетенциясига эга бўлиш талаблари ҳам қўйилади. Ушбу талабларда божхона ва солиқ тизимлари ходимлари учун давлат тилида мулоқот юритиш жараёнида фуқароларнинг нутқи ва фикрини тушунишнинг ўзи етарли эмаслиги, улар нутқнинг аниқлик, тўғрилик, жўялилик каби коммуникатив сифатларини (нутқ маданияти ва услубият асослари) билишлари, фуқаролар билан мунозара ва баҳсга киришганда нутқ маданиятининг юқорида қайд қилинган жиҳатларига риоя қилган ҳолда ўз фикрини ифодалаш малакасига ҳам эга бўлишлари зарурлиги таъкидланади.

Божхона ва солиқ тизимлари ходимларининг касбий лаёқати талабларида низоли вазиятлар юзага келганда самарали ҳаракат қилиш, бундай вазиятларнинг олдини олиш ва касбий мулоқот жараёнида улардан чиқиб кета олиш ҳам кўзда тутилади. Шу сабабли божхона ва солиқ йўналишларида таҳсил олаётган талабаларда уларнинг касбий фаолиятида муҳим ўрин тутадиган ўзига хос мулоқот компетенцияларини шакллантириш ниҳоятда муҳимдир. Бўлажак божхона ва солиқ тизимлари ходимларида мулоқот (тил) компетенцияларини шакллантириш омиллари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

- суҳбат, музокара, оғзаки сўров боришини режалаштира олиш;
- саволлар, жавоблар ва эътирозларни тез ифодалай олиш;
- суҳбатдошларининг нутқини тўғри тушуниш;
- прогнозлаштириш, яъни суҳбат мавзуси қандай бўлишини олдиндан билиш;
- мулоқот юритилаётган тилнинг лексикасини билиш;
- ушбу тилда гапларни тўғри тузишни билиш;
- нутқ оҳанги ва овоз баландлиги даражасини билиш;
- қолип (стереотип)лардан воз кечган ҳолда мулоқот шаклига янгилик ва ўзига хослик киритиш [3].

Божхона ва солиқ тизимлари талабаларининг тил компетенциясини шакллантириш мақсадларига эришишнинг асосий шартлари мулоқот малакасини ривожлантириш, талабаларда ўзлари иштирок этадиган вазиятлар учун ижтимоий жиҳатдан мақбул тил воситаларини топиш лаёқатини ривожлантириш учун зарур бўлган прагматик билимдонликни шакллантириш; талабаларни тиллар ва маданиятларни қиёслашга жалб қилиш, маданиятлараро мулоқотга пухта тайёрлаш, ўз дунёқарашини кенгайтириш, муносабатларни қуриш, танқидий-рефлексив усулда фикрлашни назарда тутадиган маданий билимдонликни ошириш кабиларни қамраб олади.

Кўринадики, божхона ва солиқ йўналиши талабаларининг касбий лаёқатини шакллантиришда уларнинг ижтимоий-маданий компетенцияларини шакллантириш алоҳида ўрин тутади. Ижтимоий-маданий компетенция деганда, шахс томонидан нутқни саводли ва тўғри, шунингдек, мулоқот қаерда, нима мавзуда ва ким билан юритилишига мос ҳолда тушуниш, сўзлашиш, ўқиш ва ёзиш малакаси шаклланганлиги тушунилади. Бироқ бугунги кунда касб таълими назариётида ҳам, амалиётида ҳам божхона ва солиқ ходимларининг бевосита хизмат фаолиятида ижтимоий-маданий

компетенцияларни шакллантириш, бу жараённи методик ва технологик жиҳатдан таъминлаш каби масалалар илмий-методик жиҳатдан ёритиб берилмаганини қайд этиш лозим.

Божхона ва солиқ иши мутахассислари ўз хизмат фаолиятида турли маданиятлар вакиллари билан муносабатга киришиши сабабли мулоқот компетенцияси уларга ижтимоий фаолиятни ташкил қилиш ва уни янги алоқа ҳамда муносабатлар билан бойитишга имкон беради. Бироқ баъзан юқори даражадаги касбий билим, малака ва кўникмаларга, зарур эрудицияга эга бўлишларига қарамасдан, бошқа одамлар билан ўзаро муносабатларда ижтимоий-маданий компетенцияга эга бўлмаган мутахассислар мулоқот жараёнида ўта ожиз бўлиб қоладилар. Шу боисдан божхона ва солиқ ходимларининг касбий лаёқати тизимида, бошқа касб эгаларидан фарқли равишда, ижтимоий-маданий компетенция муҳим ўрин тутади. Айрим тадқиқотчилар фикрига кўра, божхона иши мутахассисининг ижтимоий-маданий компетенцияси унинг коррупцияга қарши шахсий позициясининг асоси бўлиб хизмат қилади [4.46].

Демак, божхона ва солиқ йўналишларида таълим олаётган бўлажак мутахассисларнинг касбий лаёқати иш фаолиятида, оғзаки ва ёзма мулоқотда, муомала, юриш-туриш, ўзини тутишда намоён бўладиган профессионал аҳамиятга эга бўлган хислатлар мажмуидан иборат. Ушбу хислатларнинг ходимда қай даражада шаклланган мутахассиснинг ўз касбига нисбатан масъулиятидан далолат беради.

Айтилганларни умумлаштирган ҳолда шуни таъкидлаш мумкинки, божхона ва солиқ ташкилотларида иш самарадорлиги даражасининг юқорилиги ва фаолиятнинг ўзига хослиги мазкур тизимлар ходимларидан нафақат махсус билим, малака ва кўникмаларга эга бўлишни, балки касбий лаёқатнинг турли кўринишлари, шунингдек, ижтимоий-маданий компетенцияларни, касбий лаёқат учун зарур бўлган хислатларни ривожлантиришни талаб қилади.

Адабиётлар:

1. Женжеруха Р.И. Формирование социокультурной компетентности специалистов таможенных служб средствами социально-психологического тренинга: Дисс. … канд. пед. наук. – М., 2011. – 227 с.

2. Погребная Я.А. Повышение эффективности профессиональной подготовки студентов негосударственных налоговых вузов: Дисс. …канд. пед. наук. – М., 2008. – 334 с.

3. Туктарова Н.И. Содержание, структура и критерии сформированности языковой корректности как качества будущих таможенников // Международная заочная научно-практическая конференция «Актуальные проблемы современной педагогики». – Новосибирск: ЭНСКЕ, 2010.

4. Малявина С. С. Тренинг социокультурной компетентности студентов педагогических вузов / Учебно-методическое пособие. – Саранск, 2007. – 64 с.

Олий ҳарбий божхона институти
2015 йил 3 сентябрда қабул қилинган
(Тақризчи: п.ф.д. Х.С.Муҳитдинова)